

ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА ЦІЛЬМАК,*доктор юридичних наук, професор,**Одеський державний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0001-7348-4876>,*e-mail: cilmalen@gmail.com***ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Розкрито зміст поняття «судова психологія», мети судової психології, суб'єктів вивчення, об'єкта вивчення, предмета вивчення, принципів та функцій науково-прикладних положень судової психології. Залежно від напрямів предмета вивчення визначено основні розділи судової психології, зміст яких був розкритий за допомогою конкретизованих завдань. Це все сприятиме систематизації, конкретизації, уточненню та розвитку основних науково-прикладних і загальнотеоретичних положень судової психології як самостійної галузі юридичної психології.

Ключові слова: *судова психологія, суддя, судова діяльність, учасники судового провадження, загальнотеоретичні положення, науково-прикладні положення.*

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Сьогодні Україна взяла курс на євроінтеграцію. Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації всіх її галузей. Велике значення для європейського вектора розвитку українського суспільства має запровадження в освітній процес інноваційних науково-прикладних і навчально-методичних розробок, що сприятимуть подоланню технологічної та наукової відсталості, запровадженню новітніх технологій, створенню нових робочих місць тощо. Останнім часом існує безліч проблем у різних науково-прикладних галузях, однією з яких є забезпечення здобувачів вищої освіти інноваційними навчально-методичними матеріалами, які сприяли б їхньому всебічному розвитку та підвищенню їх конкурентоспроможності.

Ухвалення нових нормативно-правових актів спонукає науковців здійснювати науково-прикладні дослідження в галузі права та юридичної психології. Судова психологія є галуззю юридичної психології, яка має власні мету, завдання, об'єкт вивчення, предмет вивчення та суб'єктів вивчення, а зміст її науково-прикладних положень ґрунтується на певних принципах і розкривається в її функціях. Залежно від напрямів предмета вивчення визначаються основні розділи судової психології.

Сучасні підручники із судової психології не розкривають увесь спектр психологічних особливостей судової діяльності, психологічних характеристик судді та учасників судового провадження. Тому набувають актуальності структурно-логічне виокремлення основних розділів судової психології й опис змісту її загальнотеоретичних положень.

Стан дослідження проблеми

Питанням судової психології були присвячені наукові праці Д. О. Александрова, В. Г. Андросюка, В. В. Беда, В. Л. Васильєва, А. В. Дулова, Б. З. Зельдовича, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. В. Кощинця, О. М. Литвака, В. Я. Марчака, В. С. Медведєва, М. М. Михеєнка, О. Р. Ратінова, А. В. Федіної, М. О. Чельцова, О. К. Черновського, Ю. В. Чуфаровського, В. Ю. Шепітька та ін.

Психологічні особливості судової діяльності деякі автори описували у розділах підручників з юридичної психології. Наприклад, учені виокремили такі розділи та глави, як: 1) «Психологія судової діяльності» (В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько [1, с. 171–189], О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська [2, с. 127–194], М. І. Єнікєєв [3, с. 137–152] та ін.); 2) «Психологія судових дій» (В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько [1, с. 184–188] та ін.); 3) «Психологія судового процесу» (В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько [1, с. 174–179], О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська [2, с. 127–180], О. Є. Самойлов, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець, Г. М. Ржевський [4, с. 370–400] та ін.); 4) «Психологія судового слідства» (М. І. Єнікєєв [3, с. 140–142]); 5) «Психологія судді» (В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько [1, с. 171–174], В. В. Бєдь [5, с. 270–275]); 6) «Психологічні особливості діяльності суб'єктів судочинства» (О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська [2, с. 180–194] та ін.) та ін. Надруковано також низку підручників і навчальних посібників власне з судової психології (А. В. Дулов (1975), М. В. Костицький,

В. Я. Марчак, О. К. Черновський, А. В. Федіна (2013), Р. С. Кацавець (2017) та ін.).

Аналізуючи зміст цих підручників і навчальних посібників, слід зазначити, що у них приділено увагу деяким аспектам цивільного та кримінального судочинства, розкрито деякі психологічні особливості судді та суб'єктів судочинства. Однак авторами недостатньо приділено уваги всім напрямам судової психології. Тому набувають актуальності структурно-логічне обґрунтування напрямів (розділів) судової психології, з точки зору особистісно-соціально-діяльнісного психологічного підходу та підготовка сучасного підручника, який би розкривав усі психологічні особливості судової діяльності.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є структурно-логічне обґрунтування розділів судової психології як самостійної наукової галузі юридичної психології та змістовне визначення її основних загальнотеоретичних положень.

Завдання дослідження:

1) визначити мету, завдання, об'єкт вивчення, предмет вивчення й суб'єктів вивчення та конкретизувати принципи й функції науково-прикладних положень судової психології;

2) обґрунтувати розділи судової психології як самостійної наукової галузі юридичної психології відповідно до напрямів її предмета вивчення.

Наукова новизна дослідження

Новизна нашого дослідження полягає у тому, що:

а) *уперше*:

– визначено зміст мети судової психології, її суб'єктів вивчення, об'єкта вивчення та предмета вивчення;

– конкретизовано перелік функцій науково-прикладних положень судової психології (гносеологічна, інтерпретаційна, пояснювальна, констатуюча, критична, практико-прикладна, комунікативна, організаційна, креативна, перцептивна, прогностичну й синтезуюча) та розкрито їх зміст;

– структуровано розділи судової психології як самостійної наукової галузі юридичної психології (відповідно до напрямів предмета вивчення) та для кожного з них конкретизовано завдання;

б) *удосконалено* – зміст поняття «судова психологія»;

в) *набули подальшого розвитку* – принципи науково-прикладних положень судової психології (законності, системності, цілісності,

комплексності, всебічності, об'єктивності, не-суперечності, систематичності, конкретності, детермінізму та гнучкості) та їх зміст.

Виклад основного матеріалу

Судова психологія – це самостійна галузь юридичної психології, що вивчає психологічні закономірності та механізми розвитку процесів і явищ, які виникають під час здійснення суддівської (судової) діяльності.

Судова психологія, як і кожна галузь юридичної психології, має власні мету, завдання, об'єкт вивчення, предмет вивчення та суб'єктів вивчення. Відповідно, залежно від предмета вивчення вона має певні розділи, науково-прикладні положення яких повинні ґрунтуватися на певних принципах і мати певні функції. Розглянемо це детальніше.

Загальною метою судової психології є розробка й обґрунтування спеціальних психологічних методів і методик з удосконалення суддівської (судової) діяльності.

Суб'єктами вивчення судової психології є особи: а) судді; б) потерпілого; в) обвинуваченого, г) свідка; г) позивача; д) відповідача; е) прокурора; є) адвоката, захисника; ж) представника та законного представника; з) інших учасників судового провадження.

Об'єктом вивчення судової психології є психологічні закономірності та механізми розвитку процесів і явищ, які виникають під час здійснення суддівської (судової) діяльності.

Здійснивши аналіз, систематизацію й узагальнення нормативно-правових актів, що регламентують суддівську діяльність¹, наукових надбань у галузі судової психології [1–5] та змісту суддівської діяльності, а також провівши опитування суддів місцевих та апеляційних судів (87 осіб) щодо психологічних особливостей суддівської діяльності, слід зазначити, що *предметом вивчення* судової психології є: а) загальнотеоретичні положення судової психології; б) психологічні особливості судової діяльності; в) психологічні характеристики особи судді; г) психологічні характеристики учасників судового провадження й закономірності та стратегії їх поведінки в системі правових відносин.

¹ Господарський процесуальний кодекс України : закон України від 06.11.1991 № 1798-XII; Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X; Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI; Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI; Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18.03.2004 № 1618-IV.

Отже, відповідно до предмета вивчення слід виокремити такі *розділи судової психології*:

- 1) загальнотеоретичні положення судової психології;
- 2) психологічні особливості судової діяльності;
- 3) психологічні характеристики особи судді;
- 4) психологічні характеристики учасників судового провадження.

Оскільки судова психологія має чотири розділи, то, відповідно, кожний із них має власні завдання, які потребують вирішення. Розглянемо їх.

Отже, *завданнями судової психології* такі:

1) *визначення загальнотеоретичних положень судової психології* шляхом розкриття таких питань:

- етапи її становлення;
- загальні положення судової психології;
- методологічна основа;
- взаємозв'язок судової психології з іншими галузями наук та ін.;

2) *визначення психологічних особливостей судової діяльності* шляхом розкриття таких питань:

- функціонально-діяльнісні компоненти суддівської діяльності;
- психологічні аспекти цивільного судочинства;
- психологічні аспекти кримінального судочинства;
- психологічні особливості діяльності слідчого судді;
- психологічні особливості судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх;
- психологічні особливості судового розгляду цивільних справ;
- психологічні особливості судового розгляду господарських справ;
- психологічні особливості судового розгляду справ про адміністративні правопорушення;
- психологічні особливості судового розгляду кримінальних проваджень;
- психологічні особливості підготовчого, основного та заключного етапів судового розгляду (цивільних справ, господарських справ, справ про адміністративні правопорушення та кримінальних проваджень);
- психологічні особливості початку судового розгляду;
- психологічні особливості допиту підозрюваного та обвинуваченого (підсудного);
- психологічні особливості допиту засудженого;
- психологічні особливості допиту свідка;

- психологічні особливості допиту потерпілого;

- психологічні особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого;

- психологічні особливості пред'явлення для впізнання особи чи речі;

- психологічні особливості огляду на місці учасниками кримінального провадження;

- психологічні особливості ухвалення рішення судом;

- психологічні особливості отримання показань від свідків (під час судового розгляду цивільних справ, господарських справ, справ про адміністративні правопорушення);

- психологічні особливості підготовчого провадження у справі;

- психологічні особливості врегулювання спору за участю судді;

- психологічні особливості розгляду справи по суті;

- психологічні аспекти надання правової оцінки злочинного діяння й винесення вироку;

- психологічні закономірності та механізми розвитку процесів і явищ, які виникають під час здійснення суддівської діяльності, та ін.;

3) *визначення психологічних характеристик судді* шляхом розкриття таких питань:

- професійно важливі якості судді;
- компетентнісна модель судді;
- професіогенез судді;
- види професійних криз та особливості їх подолання;

- психологічні особливості професійної деформації судді;

- психологічні особливості професійного вигорання судді;

- методи саморегуляції негативних емоційних станів та ін.;

4) *визначення психологічних характеристик учасників судового провадження* шляхом розкриття таких питань:

- психологічні характеристики секретаря судового засідання;

- психологічні характеристики помічника судді;

- психологічні характеристики особи потерпілого та його стратегії поведінки під час судового засідання;

- психологічні характеристики особи свідка та його стратегії поведінки;

- психологічні характеристики особи підозрюваного та його стратегії поведінки під час судового засідання;

- психологічні характеристики особи обвинуваченого (підсудного) та його стратегії поведінки під час судового засідання;

– психологічні характеристики особи за-судженого та його стратегії поведінки під час судового засідання;

– психологічні характеристики особи цивільного позивача та його стратегії поведінки під час судового засідання;

– психологічні характеристики особи цивільного відповідача та його стратегії поведінки під час судового засідання;

– стратегії поведінки осіб, права чи законні інтереси яких обмежуються під час судового розслідування;

– стратегії поведінки осіб, стосовно яких розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію);

– стратегії поведінки осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування;

– психологічні характеристики особи захисника та його стратегії поведінки під час судового засідання;

– психологічні характеристики особи адвоката та його стратегії поведінки під час судового засідання;

– психологічні характеристики особи прокурора та його стратегії поведінки під час судового засідання;

– психологічні характеристики законних представників та їх стратегії поведінки під час судового засідання тощо.

Для розкриття сутності цих завдань судова психологія повинна відповісти на питання про те, які саме психічні процеси й особливості проявляються під час судової діяльності та як саме й за допомогою чого слід її вдосконалити. Отже, судова психологія повинна надати можливість застосовувати психологічні знання для вирішення правових питань, що виникають під час судової діяльності. Тому під час підготовки підручника із судової психології необхідно розкривати зміст тих чи інших його науково-прикладних положень, ґрунтуючись на низці таких основних *принципів*:

1) *законності* – положення тієї чи іншої наукової тези повинні не порушувати норми закону;

2) *системності* – визначення складових певних сполучень, параметрів, елементів і характеристик повинні вивчатися системно, тобто у їх взаємозв'язку та взаємозалежності одне від одного, у їх цілісності та єдності;

3) *цілісності* – викладення науково-прикладних положень судової психології повинно бути цілісним, тобто у взаємозв'язку з усіма складовими механізмами досліджуваного явища (рушійні сили, їх виникнення, розвиток,

взаємодія та взаємозв'язок, складові елементи, етапи розвитку, умови й фактори тощо);

4) *комплексності* – науково-прикладні положення судової психології повинні охопити якомога більшу кількість зв'язків досліджуваного об'єкта, суб'єкта, предмета, процесу чи явища з іншими та виокремити з них найсуттєвіші;

5) *всєбічності* – ці положення повинні ґрунтуватися на всєбічному аналізі об'єкта і предмета вивчення;

6) *об'єктивності* – вони повинні бути неупередженими й об'єктивними;

7) *несуперечності* – ці положення повинні ґрунтуватися на узгодженості форми й змісту їх складових характеристик, властивостей та ознак;

8) *систематичності* – вони повинні ґрунтуватися на дотриманні раціональної послідовності системного аналізу та комбінуванні всіх сполучень, параметрів, елементів, характеристик та ознак;

9) *конкретності* – вони повинні ґрунтуватися на встановленні максимально чітких меж головних параметрів;

10) *детермінізму* (причинної обумовленості) – ці положення повинні ґрунтуватися на встановленні об'єктивних та суб'єктивних причин виникнення того чи іншого явища;

11) *гнучкості* – вони повинні ґрунтуватися на розгляді об'єкта, предмета та процесу щоразу з несподівано нової точки зору.

Таким чином, зазначені принципи є необхідною умовою розвитку науково-прикладних положень судової психології. Також слід зазначити, що ці положення повинні виконувати низку таких *основних функцій*:

1) *гносеологічну* (від грец. *gnosis* – знання, *logos* – навчання) – забезпечує процес пізнання сутності того чи іншого явища або події та індивідуально-психологічних характеристик учасників судового провадження тощо;

2) *інтерпретаційну* (від лат. *interpretatio* – посередництво, тлумачення, пояснення) – забезпечує роз'яснення: а) внутрішньої сутності об'єктів, суб'єктів, процесів, явищ та індивідуально-психологічних характеристик учасників судового провадження; б) закономірностей внутрішніх зв'язків явищ, процесів і стратегій поведінки учасників судового провадження; в) суб'єктивних та об'єктивних причин того чи іншого явища або процесу тощо;

3) *пояснювальну* – забезпечує розкриття сутності юридично значимих явищ, подій, ситуацій і характеристик учасників судового провадження та їх стратегій поведінки тощо;

4) *констатуючу* – забезпечує процес реєстрації, фіксації, описування, накопичення масиву відомостей про об'єкти, суб'єкти, процеси та закономірності юридично значимих явищ, які виявлено або встановлено, для їх подальшої перевірки та пояснення;

5) *критичну* (від фр. *critique*, з грец. *κριτική τέχνη* – мистецтво розбирати, судження) – забезпечує процес виявлення: а) суперечностей; б) помилок (з їх розбором); в) похибок у певних прогнозних моделях і планах судового провадження тощо;

б) *практично-прикладну* – забезпечує практичну площину застосування того чи іншого науково-практичного положення судової психології;

7) *комунікативну* (від лат. *communicatio* – єдність, передання, з'єднання, повідомлення) – забезпечує процес збирання інформації щодо науково-прикладних положень судової психології;

8) *організаційну* – забезпечує організацію напрямів судової діяльності для збирання юридично значимих фактичних даних у справі (кримінальному провадженні);

9) *креативну* (від лат. *create* – створювати, *creative* – творчий) – забезпечує творчий, нестандартний підхід під час генерування ідей і припущень стосовно певних об'єктів, суб'єктів, процесів і закономірностей того чи іншого явища, а також під час дослідження поданих доказів;

10) *перцептивну* (від лат. *perceptio* – сприйняття і *socialis* – громадський) – забезпечує процес сприйняття, оцінювання та розуміння певних ознак того чи іншого процесу чи явища та індивідуально-психологічних характеристик учасників судового провадження;

11) *прогностичну* (від грец. *πρόγνωσις* – знання наперед) – забезпечує процес передбачення ймовірного стану об'єкта, явища, процесу або форми поведінки учасників судового провадження на певний момент або проміжок часу (у минулому чи майбутньому);

12) *синтезуючу* (від грец. *σύνθεσις* – з'єднання, складання, зв'язування, де «συν» – префікс зі значенням спільності дії, співучасті, а «θέσις» – розстановка, розміщення, розподіл, (місце) положення) – забезпечує з'єднання або

об'єднання раніше розрізнених речей, понять, елементів, характеристик, ознак, властивостей в одне ціле, тобто впорядкування накопиченого емпіричного матеріалу для виявлення внутрішньої єдності отриманих відомостей про об'єкти, суб'єкти, процеси та закономірності явища.

Отже, саме ці функції науково-прикладних положень судової психології (див. перелік вище) забезпечать змістовне та глибинне розуміння психологічної складової судочинства.

Висновки

1. Визначено та конкретизовано зміст поняття «судова психологія», мети судової психології, її суб'єктів вивчення, об'єкта вивчення та предмета вивчення, що сприятиме уточненню загальнотеоретичних положень судової психології як самостійної галузі юридичної психології.

2. Конкретизований перелік принципів науково-прикладних положень судової психології (принципи законності, системності, цілісності, комплексності, всебічності, об'єктивності, несутеречності, систематичності, конкретності, детермінізму та гнучкості) та їх зміст дозволять викладати основні її тези та положення на науковій основі.

3. Конкретизований зміст основних функцій науково-прикладних положень судової психології (гносеологічної, інтерпретаційної, пояснювальної, констатуючої, критичної, практико-прикладної, комунікативної, організаційної, креативної, перцептивної, прогностичної та синтезуючої) дозволить розкрити весь спектр психологічних особливостей судової діяльності.

4. Виокремлено, відповідно до напрямів предмета вивчення такі розділи судової психології: 1) загальнотеоретичні положення судової психології; 2) психологічні особливості судової діяльності; 3) психологічні характеристики особи судді; 4) психологічні характеристики учасників судового провадження. Разом із конкретизованими для кожного з них завданнями вони сприятимуть систематизованому розвитку основних науково-прикладних і загальнотеоретичних положень судової психології.

Список бібліографічних посилань

1. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 240 с.
2. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология : учеб. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 596 с.
3. Еникеев М. И. Юридическая психология : учеб. СПб. : Питер, 2004. 320 с.
4. Юридична психологія : навч. посіб. / О. Є. Самойлов, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець, Г. М. Ржевський. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с.
5. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : МАУП, 2004. 436 с.

Надійшла до редколегії 20.01.2019

ЦИЛЬМАК А. Н. ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ СУДЕБНОЙ ПСИХОЛОГИ

Раскрыто содержание понятия «судебная психология», цели судебной психологии, субъектов изучения, объекта изучения, предмета изучения, принципов и функций научно-прикладных положений судебной психологии. В зависимости от направлений предмета изучения выделены основные разделы судебной психологии, содержание которых было раскрыто с помощью конкретизированных задач. Все это будет способствовать систематизации, конкретизации, уточнению и развитию основных научно-прикладных и общетеоретических положений судебной психологии как самостоятельной отрасли юридической психологии.

Ключевые слова: *судебная психология, судья, судебная деятельность, участники судебного производства, общетеоретические положения, научно-прикладные положения.*

TSILMAK O. M. GENERAL THEORETICAL PROVISIONS OF FORENSIC PSYCHOLOGY

The author has emphasized on the need to provide higher education students with innovative teaching materials that would promote their comprehensive development and increase their competitiveness.

It has been noted that forensic psychology is an independent branch of legal psychology that studies psychological patterns and mechanisms of the development of processes and phenomena that arise during the performance of judicial activity. It has been emphasized that forensic psychology, as well as every branch of legal psychology, has its own objective, task, object of study, subject matter of study and subjects of study. It has been stressed that the scientific and applied provisions of forensic psychology should be based on certain principles and provide an understanding of the whole spectrum of psychological peculiarities of judicial activity.

The scientific novelty of the study is that:

- 1) the author for the first time: a) has defined the content of the objective, subjects of study, the object of study and the subject matter of study of forensic psychology; b) has specified the list of functions of scientific and applied provisions of forensic psychology (gnosiological, interpretative, explanatory, noteworthy, critical, practically applied, communicative, organizational, creative, perceptual, prognostic and synthesizing); and has considered their content; c) has distinguished the sections of forensic psychology (general theoretical provisions of forensic psychology, psychological peculiarities of judicial activity, psychological characteristics of a judge's personality, psychological characteristics of the participants in court proceedings) in accordance with the directions of the subject of study, and the tasks are specified for each of them;
- 2) has improved the content of the concept of "forensic psychology";
- 3) the principles of scientific and applied provisions of forensic psychology (legality, integrity, complexity, comprehensiveness, objectivity, consistency, systematicity, concreteness, determinism and flexibility) and their content have been further developed.

Everything will contribute to the systematization, specification, refinement and development of the main scientific and applied, general theoretical provisions of forensic psychology as an independent branch of legal psychology.

Key words: *forensic psychology, judge, judicial activity, participants in court proceedings, general theoretical provisions, scientific and applied provisions.*